

„URBÁN TÖRZSEK VAGYUNK...” – I.
Önszerveződő kisközösségek a posztmodern korban

DOI 10.35402/kek.2024.1.3

Absztrakt

A posztmodern fordulat alapjaiban írja felül a kultúra hagyományos felfogásmódját. A művészet, a technológia és a tudás területén bekövetkező változások általános ismeretelméleti törést eredményeznek, amelyek meggingatják az objektivitásba vetett hit korábban megkérdőjelezhetetlen egyeduralmát. Radikális változások mutatkoznak az interpretáció gyakorlatában is. A metanarratívák egyeduralka megőrik, a hangsúly az összegző elméletekről a valóság szubjektív értelmezésmódjaira helyeződik át. A diszkurzív jelleg felelősödése reprezentációs válsághoz vezet, a társadalmi intézmények konstruált jellegére irányítva a figyelmet. Mindez radikálisan újrafogalmazza értékrend és közösségiség hagyományos jelentéstartalmát is.

Disszertációmban értékrend és közösségiség posztmodern karakterének feltárására törekszem, a közöttük fennálló lehetséges összefüggéseket, kapcsolódási pontokat vizsgálom. Szándékom a modernitás és a posztmodern kor közötti elmozdulás érzékeltetése, a változások nyomán kibontakozó szemléletmódok, alternatív világlátások eredetének feltárása. Mivel terepmunkámat önszerveződő kisközösségek körében végeztem, ez lehetőséget teremtett egyúttal arra is, hogy a közösségek néhány általános érvényű vonását megfigyelhessem. Ezeket a vonásokat a *posztmodern kisközösség* lehetséges sajátosságaiként mutatom be. Zárásként kísérletet teszek továbbá a *posztmodern embertípus* jellemzőinek a bemutatására, amelyet értékrend és közösségiség viszonyrendszerében bekövetkezett változásokból vezetek le.

Az angolszász antropológiai hagyomány szellemiségét követő írásom a *jelen* antropológiája: a hangsúlyt napjaink szociokulturális folyamatainak elemzésére helyezem, elsődleges referenciapontként pedig a posztmodernnek a modernitás eszmerendszeréhez fűződő – rendkívül árnyalt és ellentmondásos – kapcsolatrendszerére összpontosítok.

Kulcsszavak: értékrend, közösségiség, életvilág, posztmodern embertípus, kölcsönviszony, értékrendmintázat, személyes identitás és identitás-politika.

Abstract

The advent of postmodernity subverts not only our life-style and self-expression but overrides our traditional perception of culture, too. Changes in the fields of art, technology and knowledge result in an epistemological rupture that shakes our belief in objectivity. Methods of interpretation are also challenged. The hegemony of metanarratives is broken and the emphasis is shifted from general explanations towards the diversity of individual world views. The discursive nature of knowledge production leads to a crisis of representation, directing our attention to the constructed nature of social institutions. All of this radically redefines the traditional meaning of our values and community.

In my dissertation I will attempt to explore the postmodern character of value systems and communality. By describing their interconnectedness, my intention is to analyze the nature of transition between modernity and the postmodern age and to explore the origin of alternative world views by putting an accent on the practical aspects of our everyday life.

Since I carried out my fieldwork among self-organized communities, I had the opportunity to observe some general features of their lifeworld as well. I present these features as possible characteristics of the *postmodern community*. At the end of my work, I will also attempt to outline the personality traits of the *postmodern man* which I derive from changes taking place in the relationship between their values and concept of community.

By following the spirit of the American anthropological tradition, I focus on the analysis of today's cultural processes concentrating on the extremely nuanced and contradictory relationship between modernity and postmodernity.

Key words: values and value systems, communality, lifeworld, postmodern man, correlations, patterns of value systems, personal identity and identity politics.

Bevezetés¹

Írásomban értékrend és közösségiség posztmodern karakterének feltárására törekszem, a közöttük fennálló lehetséges összefüggéseket, kapcsolódási pontokat vizsgálom. Szándékom a modernitás és a posztmodern kor közötti elmozdulás érzékeltetése, a változások nyomán kibontakozó szemléletmódok, alternatív világlátások eredetének feltárása. Hogy a posztmodern állapot generálta „töredezettség” általános életérzését mind jobban megragadjam, összegző, a társadalom működését felettes instanciákból levezetni igyekvő elméletek helyett úgynevezett *kölcsönviszonyokat*² határozok meg, a kölcsönviszonyok belső játéka alapján pedig kísérletet teszek egy új megközelítésmódon nyugvó értékrendfogalom kibontására.

Mivel terepmunkámat önszerveződő kisközösségek körében végeztem, ez lehetőséget teremtett egyúttal arra is, hogy a közösségek néhány általános érvényű vonását megfigyelhessem. Ezeket a vonásokat a posztmodern kisközösségek lehetséges sajátosságaiként mutatom be. Meglátásom, hogy az önmaga kiteljesedését kereső ember a kisközösség életvilága felé fordul. A közösség elfogadó közegébe merülve válik képessé arra, hogy az általa vallott értékeket a maguk teljességében kibontakoztassa. Bár az önszerveződő kisközösségek arculata eltérő rajzolatot mutat, az értékrend szerveződése olyan általánosan érvényes elveket követ, amelyek a közösségiség meghatározott jellemzői mentén egyesíthetők az egyes közösségek tagjait.³

Az egyéni kiteljesedés szubjektív igénye – egyesülve a kisközösségek működési logikája támasztotta

elvárásokkal – ugyanakkor sajátos személyiségvonások jelenlétét követelik meg. Olyan vonásokét, amelyek a modernitástól eltérő közösségiség-élmény megtestesítői. Írásom záró fejezetében ennek az új embertípusnak a nyomába eredek.

I. Módszertani megfontolások

Az egyéni életvilág behatárolt régió. Nem az absztrakt kérdésfeltevések, nem a makroszintű folyamatok vagy a politikai-gazdasági döntéshozatal többváltozós világa. Az értékrend dinamikusan változó keretrendszer, amelyet az egyén és a szociokulturális környezet alkotóelemei közti dialogicitás, az egyéni interpretáció kitüntetett szerepe, valamint az értékek változékonysága jellemez (Gyökér 2020:124). Mindezeket az értékrendbeli sajátosságokat az egyén magával viszi az általa választott kisközösségbe is. Hogy a közösségi lét dinamizmusát és a személyes motivációk rejtett dimenzióit megragadjam, kutatásom során ezért elsősorban kvalitatív módszertani eljárásokat alkalmaztam, amelyek a résztvevő megfigyelés, a félig strukturált interjú, illetve a fókuszcsoportos interjú módszerét foglalták magukban. Az adatok feldolgozása és elemzése szintjén pedig a tematikus analízis, valamint a hermeneutikai kör technikáját követtem.

Résztvevő megfigyelés

A résztvevő módszer egyik vitathatatlan előnye, hogy feloldja a kutató tudományos énjéből fakadó idegenségérzetet, aki így a tanulmányozott közösség tagjai előtt hitelesebb színben jelenhet meg, a közösség tagjai számára pedig biztosítja annak lehetőségét, hogy a társadalomtudományi vizsgálódás perspektívája helyett a saját szemszögükből tárják fel mindennapi életüket (Katz 2015:138). Bernhard Waldenfels a résztvevő megfigyelés kapcsán kiemeli, hogy a módszer az idegenségtapasztalat ábrázolásának sokkal árnyaltabb megközelítésmódját kínálja, mint a hagyományos tudományos gyakorlat, amely gyakran előre kialakított sémákba szorítja vizsgálata tárgyát. A módszer segítségével tudatosodik a jelentéselőállítás folyamatának összetettsége, amely kedvez a „szubjektív” értelmezési módok megjelenésének (Waldenfels 2004:101).

Hogy az általam kutatott közösségekről minél átfogóbb képet kapjak, és hogy az általuk képviselt

¹ Jelen tanulmány disszertációm szerkesztett változata, amelyet a Kultúra és Közösség 2024-ben 4 részben fog közölni.

² Minden egyén rendelkezik a világról szerzett tapasztalattal. Ez a tudás azonban az egyének eltérő szociokulturális beágyazottságából adódóan eltéréseket mutat. Ami állandó, az a külső környezet, azaz a szociokulturális valóság *referenciapontjai* és az egyéni megismerés közti kapcsolat. Az így testet öltő rendszerszerű viszony tulajdonképpen a kölcsönviszonyok rendszere

³ A közösségiség eszméjének előtérbe kerülése természetesen nem jelenti azt, hogy az önmegvalósítás egyéni, individuális útja ne lenne elképzelhető. Az individualizmus továbbra is az önkiteljesedés egyik általános formája. A közösség iránti elköteleződés pusztán annyit jelent, hogy azok az emberek, akik ezt az utat választják, nem értenek egyet az individualizmus szellemiségével. Életmódstratégiáikban ezért sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a közösséggel összhangban fejlődő egyéni gyakorlataik kibontakoztatására.

életvilággal mind teljesebb mértékben azonosuljak, terepmunkám során ezért rendszeres időközönként látogattam a különféle közösségi eseményeket, gyakran videokamerával is rögzítve a tagok, illetve az összejövetelek alkalmi résztvevői közti interakciókat. A felvételek nemcsak a közösségek dinamikájának elemzéséhez, de a *Concordantia* és a *Davoria* esetében független etnográfiai filmek megszületéséhez is hozzájárultak (Földanya hangján 2018, Davoria 2021). Számos eseménybe személyesen, aktív résztvevőként is bekapcsolódtam. Ezek közül kiemelkednek a *Concordantia* által szervezett izzasztókunyhókunyhó-szertartások, vízszertartások, a különféle női gyűlések és dobszertartások, valamint a budapesti erőhelyek meglátogatása; a *Davoria* által a legkülönbözőbb helyszínekre – vegyiüzembe, szalámigyárba, fűrészüzembe, illetve szabadtérre – szervezett bulik, a csapat *sound systemjének* építése, a közösség műhelyébe szervezett performanszok és *workshopok*, a bulikat megelőző előkészítési munkálatok és új közösségi klubjuk nyitórendezvénye; a *Nyími Óko Közösség közösségi házának építési munkálatai* (szalmabála kitöltőfal építés), a közösség bemutatónapjai és az általuk szervezett faültetések, illetve az Ökológiai Műhely online térben megvalósult eseményei, valamint a *Láthatatlan Iskola* mentortalálkozói, nyári táborai, a tanévzáró „ünnepélyek” és a különféle állásinterjúk, amelyek során az iskola újonnan nyílt budapesti helyszínére keresett mentorokat.

Félig strukturált interjú

Hagyományos foglaimak felülvizsgálata a kutatás meghatározó mozzanata – véli Matthew Desmond. Az interjúalanyok valóságértelmezése ugyanis gyakran a jelenségek hitelesebb leírását képes megragadni az előzetesen kialakított elméleti kategóriáknál. Az etnográfia valójában nem más, mint a jelentés megragadása a kutató és a kutatott jelentéshorizontjának összeolvadása pillanatában (Desmond 2014:560–561). Mivel az általam kutatott közösségek tagjai elsősorban gyakorlati kérdésekre keresik a választ, ezért a személyes motivációk és a közösségi igények közti összefüggések, valamint a világ jelenségeinek leírására használt fogalmi háló feltárására félig strukturált interjúk keretében nagyobb mozgástér nyílt. Elgondolásomban megerősített az a körülmény is, hogy az értékek sohasem tiszta, esszenciális formában, hanem *kölcsönviszonyok* egyedi kombinációiként tárulkoznak fel, és közösségről

közösségre eltérő jellegzetességgel bírnak. Univerzális érvényű értékek létezése ezért paradoxon. Ez ugyanis azt feltételezné, hogy két különböző életvilág teljesen egymásra illeszthető.

Kutatásom során a négy közösség összesen 24 tagjával készítettem félig strukturált interjút. Bár minden beszélgetésem vezérfonala alapvetően a kölcsönviszonyok tematikai csomópontjai mentén volt felfűzve, az egyes közösségek érdeklődésének függvényében kiegészítő kérdéseket is meg kellett fogalmaznom annak érdekében, hogy a tagok sajátos életvilágát jobban bemutathassam. Mindez az interjúk során elhangzó kérdések számának változatosságát eredményezte, amely az adott közösségtől függően végül 50 és 60 közt rögzült. Mivel interjúalanyaimnak alapvetően nyílt végű kérdésekre kellett válaszolniuk, amely mesélésre, gyakran anekdotázásra, közösségük, életmódjuk, az általuk vallott meggyőződések teljesen kötetlen bemutatására ösztönözte őket, válaszaik során ezért ugráltak az egyes tematikák közt, gyakran több kérdést is megválaszolva egyetlen gondolati ív alatt. Hogy a felesleges ismétléseket elkerüljem, a már megválaszolt kérdéseket átugrottam. Az interjúk során szerzett általános tapasztalatom, hogy a kérdésekben kódolt gondolatok, mögöttes tartalmak átfordítása nem igazán ütközött nehézségbe interjúalanyaim részéről. Mivel a kérdések jellegéből adódóan az interjúk fokozott koncentrációt követeltek meg szinte valamennyi adatközlőmtől, ezért egy-egy beszélgetés hosszát igyekeztem 2–2,5 órában maximalni. A kutatás során nyert adatok feldolgozását követően sor került ugyanakkor egy második kutatási fázisra is. Ennek során a számomra kétértelműséget hordozó interjúrészletek tisztázására, hiányos információim pótlására törekedtem. A második fázisban többféle eljárást is alkalmaztam. Ha tehettem, kiegészítő interjúkat rögzítettem. Ha azonban interjúalanyaimnak kényelmesebb volt, akkor vagy telefonon, vagy pedig *chaten* keresztül beszéltem át velük a vitatott pontokat.

Az interjúalanyaim által mondottak hitelességének megőrzését az interjúk szó szerinti átvételén keresztül biztosítom. A „másik”, a kulturálisan idegen hangja megőrzésének záloga a „másik” beszámolójának egyidejűvé tétele, ahogy arra Johannes Fabian hívja fel a figyelmet (Fabian 2006:145). Megfosztva az antropológust hatalmi eszköztől, a „másik” hangja feletti uralmától, a reprezentáció így megőrizheti eredetiségét, és visszaadhatja az interjúalanyok jelenvalóságát.

Életútinterjú

Az értékrendbeli, világnézeti aspektusok mellett az élettörténeti vonatkozások is meghatározó részét alkották kutatásomnak. A társadalmi élet jelenségeit ezért az egyéni tudat és a társadalmi valóság közti szakadatlan interakció eredményeként kell értelmeznünk (Thomas és Znaniecki 1958:1–8). Az egyéni önreflexiók valóságformáló szerepe domborodik ki Becskeházi Attila elemzésében is. Becskeházi a memoáriróladalom társadalmi szerepének elemzése során jut arra a felismerésre, hogy a memoárok sokkal érzékenyebben jelzik a történelmi korszakváltásokat, mint a politikai-gazdasági öndefiníciók, amelyek többnyire a kormányok legitimációs eszközei. Az autobiográfiák narratíváin keresztül lehetővé válik a történelmi múlt felidézése, a tradíciók folytonosságának felelevenítése, és felértékelődik a világ megtapasztalásának szubjektív percepciója. Ami a figyelem középpontjába kerül, az a valóságteremtés személyes misztériuma (Becskeházi 1991:65–66).

A narratíva társadalomtudományi szerepének felértékelődése ugyanakkor kérdéseket is felvet. Amennyiben a narratíva – Dhareshwar szavaival élve – az „egyéni önmegmunkálás” kifejeződése, miért érezhetné bárki is úgy, hogy azonosuljon valaki más narratívájával? A kérdés elmélet és narratíva feloldhatatlannak tűnő ellentmondásának a lecsapódása. Amennyiben az elmélet célja, hogy megtaláljuk segítségével azokat a fogalmakat, amelyek létezésünk végső meghatározását adják, akkor a narratíva nyilvánvalóan egy ezzel ellentétes irányú folyamat: az önmegvalósítás eszköze, az egyén autonómiatörekvéseinek a kifejeződése, amely megpróbálja felülmúlni a hatalom egységesítő törekvéseit. A domináns kultúra veszélye tehát abban áll, hogy olyan elméletileg megalapozott identitást vezet be, amely az univerzális norma igényével lép fel (Dhareshwar 1989:10).

Az interjúalanyaimmal készített interjúk ugyanakkor azt mutatják, hogy lehetséges egy harmadik út kijelölése is, amely képes lehet egy olyan – flexibilis határokkal rendelkező – fogalmi rend kialakítására, amely az azonosulás lehetőségét kínálja. Az egymástól eltérő közösségekben felvett beszélgetések, a résztvevő megfigyelés során rögzített cselekvésmódok közösségi határokon átvelő sajátosságok jelenlétét tárták fel. A fogalomhasználat terén tapasztalható magasfokú egyezés pedig egy közös forrásból fakadó tudás, egy közös alapokon nyugvó világszemlélet meglétét sejteti.

Fókuszcsoporthos interjú

Hogy az egyes közösségek tagjainak véleményét egymással ütköztessék, és hogy előhívjam azokat a gondolatokat is, amelyek a félig strukturált interjúk során esetleg „árnyékban” maradtak, több közösségnél folyamodtam fókuszcsoporthos interjúhoz. A fókuszcsoporthos interjú célja a vélemények megismerése. A módszer ereje diszkurzivitásában rejlik, amelynek segítségével a felek egymás gondolataira építve szabadon fejthetik ki saját megfigyeléseiket (Oblath 2007:279). A fókuszcsoporthos interjú további fontos sajátossága, hogy a vizsgálat során a konkrét válaszokon túl a gesztusok, a kommentárok és a csoportdinamikai sajátosságok is fontos szerephez jutnak, és teljes terjedelmükben megfigyelhetők. Mivel a módszer rugalmas, ezért a kérdések interjú közben szabadon módosíthatók, a homályos fogalmak visszakérdezéssel tisztázhatók.

Kutatásom során két fókuszcsoporthos interjú is rögzítésre került, amelyekben igyekeztem kihasználni az interjútypus egyik legnagyobb értékét, az interakció biztosította lehetőségeket. Az első interjút a *Concordantia Carpathiensis* tagjaival rögzítettem, amelyre az egyik interjúalany otthonában került sor, míg a második interjú a *Davoria* tagjaival készült, hasonló körülmények közt. Bár a fókuszcsoporthos interjúk elkészítése során nem voltak segítők, igyekeztem a módszer támasztotta elvárásoknak megfelelni. Az interjúalanyok száma 8-12 fő között volt, az egyes interjúk hossza pedig kb. 90 percet vett igénybe, amelyet meghatározott tematikus blokkok mentén (5-6 téma) haladva rögzítettünk. Mivel addigra már valamennyi interjúalanyommal hosszan tartó ismeretséget ápoltam, és a beszélgetés résztvevői a kisközösségek belső magjából kerültek ki, ezért sem idegenkedéstől, sem pedig társadalmi státusz-különbségekből adódó feszültségtől nem kellett tartanom az interjúk lefolytatása során. Az interjúkat mindvégig őszinte, kiegyensúlyozott légkör jellemezte. További fontos körülmény, hogy a fókuszcsoporthos interjúkról videófelvételek is készültek, amelyek anyagát később nemcsak elemzéseim, de dokumentumfilmjeim készítése során is felhasználtam.

Tematikus analízis

A közösségek tagjaival készített interjúkat a tematikus analízis Braun és Clark által kidolgozott

módszerével elemeztem. A tematikus analízis olyan elemzési eljárás, amely elmélettől függetlenül, több episztemológiai megközelítésen belül is alkalmazható. Az eljárás motívumok, mintázatok azonosítására alkalmas technika, amely azonban nemcsak leírásra, de a kutatás során nyert adatok interpretálására is alkalmas. Braun és Clark kiemelik, hogy a motívumok, mintázatok feltárása aktív kutatói hozzáállást követel. A motívumok ugyanis nem egyszerűen csak benne foglaltatnak az adatokban, hanem azokat azonosítani, mérlegelni kell.⁴ Mivel a motívumok bizonyos adatokban túlsúlyban is lehetnek, míg más adatokból akár teljesen hiányozhatnak, ezért alapvetően a kutatói döntés határozza meg, mi számít motívumnak. Valamely motívum kulcsszerepe tehát sohasem a számszerűsíthetőségtől, hanem sokkal inkább attól a körülménytől függ, hogy az adott motívum megragad-e valami fontosat a kutatás általános kérdésével kapcsolatban (Braun és Clark 2006:4–11).

A tematikus analízis további előnye *flexibilitása*. A hagyományos módszerek alapvetően pozitivistá perspektívájával szemben a tematikus analízis a jelentések feltárására koncentrál. Segítségével a kutatónak sokkal nagyobb mozgástere nyílik arra, hogy az általa tanulmányozott emberek személyes tapasztalatait, gondolatait megragadja, illetve a nyílt végű terep széttartó értelmezéseiből adódó rejtett összefüggéseket felszínre hozza, mint ahogyan azt a hagyományos módszertan alkalmazása korábban lehetővé tette (Holloway and Todres 2003:345).

A hermeneutikai kör

Mivel interpretációm a legáltalánosabb struktúra és a legspecifikusabb részletek közti ciklikus ingázással létrehozott megértés, ezért említést kell tennem a hermeneutikai köréről is, mint a munkámat alapvetően meghatározó elemzési stratégiáról. Heidegger hermeneutikai pozíciójához hasonlóan úgy vélem, hogy „az értelmezés sohasem valami előre-adottnak az előfeltevés nélküli megragadása”, hanem valamilyen előzetes jelentéselvárás kibomlása, amely „az

értelmezés által válik fogalmilag megragadhatóvá” (Heidegger 2004:180). Az értelmezés folyamatába előfeltevésekkel lépünk, amelyeket előzetes tapasztalataink, olvasmányélményeink, ismereteink alapján fogalmazunk meg, és ezeket az előzetes élményeinket ütköztetjük a terepmunkánk során gyűjtött adatokkal. Az életvilágok közötti távolság azonban bizonytalanságot szül, amely fogalmi kétely formájában realizálódik. Tulajdonképpen a feszültség feloldásának igénye aktiválja bennünk a megértésre törekvés szándékát, amely mozgósítja mindazon kognitív erőforrásainkat, amelyek a probléma megoldásához szükségesek. Az információ feldolgozásának szintjei azonban nem egymást követően, hanem egymással egy időben aktiválódnak, és hermeneutikai kört formálva biztosítják a folyamatos hozzáférést a megértéshez szükséges ismeretek teljes spektrumához (Mantzavinos 2009:307). A hermeneutikai kör tehát egyfajta „érési” folyamat, a jelentések „leparlásának” gyakorlati megvalósulása: ahogy haladunk előre terepmunkánkkal, felhalmozódott tereptapasztalataink elemzésével, foglaimaink is mind határozottabb alakot öltenek és egyre világosabb tartalommal töltődnek fel, lehetővé téve a megértést.

Az értelmezés (a hermeneutikai kör beteljesülése) eredményeként létrejött megértés valójában egyfajta horizont-összeolvadás, amikor is a kutató saját életvilágának tapasztalatai szervesülnek az idegen életvilág megfigyelése során szerzett ismeretekkel, és megszületik egy „új” nyelv, amely „nemcsak az enyém vagy a szerzőé, hanem közös dolog” (Gadamer 1984:272). A szöveg tehát nem kizárólag a szerzői szubjektivitás kifejeződése, hanem sokkal inkább a szöveget övező szociokulturális valóság produktuma. Jelentéshorizontját ezért nem lehet korlátozni: az függetlenedhet szerzőjétől, és átadhatja magát teljesen új vonatkozásoknak is (Gadamer 1984:276–277).

Elemzésem ezért érthetően tágabb horizontot fog át, és nem korlátozódik kizárólag csak a „szövegek” (az interjúalanyaim által elmondottak) szűkös dimenzióira, hanem kilép az általam vizsgált életvilágok teljes spektrumába: merít a tágabb szociokulturális valóság tartalmaiból, a közösségi alkalmak idegenségtapasztalata generálta összefüggésekből, de még az internet világából átszűrő jelentésárnyalatokból is.

*

Mielőtt rátérnék a terepmunkám teoretikai keretét tárgyaló fejezetére, azaz a posztmodern fordulat hozta változások ismertetésére, szeretném röviden

⁴ Az interjúszövegekben rejtőző, az elemző kutatás során azokból mintegy „istennő módjára kiemelkedő” motívumok képzete félreértésre adhat okot. „Ha bárhol is lakoznak motívumok, azok nem máshol, mint a fejünkben találhatók”. Ezeket a témákat gyakorlatilag az adatokkal kapcsolatos gondolkodásunk hívja elő és ruházza fel a valóság látszatával (Ely – Vinz – Downing – Anzul 1997:207–208).

bemutatni az általam vizsgált kisközösségek keletkezéstörténetét is. Úgy vélem, mindez elengedhetetlen az interjúalanyaim által vallott értékek és a mindennapi gyakorlataik során kibontakozó közösségi jellemzők alaposabb megértése szempontjából, és közelebb visz bennünket a posztmodern kor szellemiségéhez is.

II. A vizsgált közösségek bemutatása

Első terepmunkámat a *Concordantia Carpatiensis* tagjainak körében folytattam. A 2009-ben alakult közösség az urbánus sámánság női ágát képviseli, legfőbb célkitűzésének pedig a „Pannon-medence ökoszisztémáját működtető tudathálózat harmonizálását”, valamint a „női minőség” újrafelfedezését és kiteljesítését tekinti:

„Egykoron a női vezérlő elv irányított, és tette magát az Élet védelmében határozottan, kényszer helyett a ráhatás, a meggyőzés erejével. [...] Fontos, hogy visszatáljunk ehhez a képességünkhöz, amihez rengeteg, évezredek során szerzett tapasztalatokból született tudás is kapcsolódik. Ezek a valódi gyökereink, belőlük kell az Ósanya archetipusát önmagunkban megvalósítanunk, hogy családjunk és nemzetünk stabil középpontjává válhassunk” – fogalmaz Arikán, a közösség egyik vezetője.

Hogy céljaikat megvalósítsák, a közösség tagjai különféle spirituális technikákat – úgymint kunyhószertartás, vízszertartás, dobkészítés, családhangolás, illetve elvonulások – hívnak segítségül. Magának a közösségnek a névválasztása is spirituális eseményhez kötődik. Keya – a közösség egyik alapítója – több hónapos zarándokútja végén, Mesa de los Santos-ba⁵ érkezve „látta meg” a kifejezést egy számítógép képernyőjére vetülve (Nádori 2022:220). Bár a közösség összejövetelére leginkább Budapesten, illetve más települések urbánus közegében kerül sor, a tagok igyekeznek minél többször találkozni a természetben is. Első szakrális helyüket a Pilis-hegységben található Látóhegyen jelölték ki. Itt került felállításra a *Concordantia* első objektuma, a *Látókő* is.⁶ A közösség hosszas keresés után végül egy Baranya megyei zsákfaluban, a Pécstől mintegy 5 kilométerre fekvő Keszűben lelt otthonra. A területet 2021 végén, egy

napéjegyenlőség alkalmával nyitották meg hivatalosan. Azóta folyamatosan dolgoznak jövőbeni szellemi központjuk kialakításán.

A második közösség a *free tekno* szinte egyedüli magyarországi képviselője, a *Davoria*. A *free tekno* irányzat keletkezését különböző zenei irányzatok (*punk*, *rave*, *drum and base*) konvergálása eredményezte. Közvetlen elődjének az 1980-as évek *free party* fesztiváljai tekinthetők, amelyek a korábbi évtizedek absztrakt-experimentális, illetve elektronikus zenei törekvéseit egy gyökeresen új környezetben – szabad terek, illetve zárt gyárépületek közegében – gondolták újra. Az irányzat szellemiségének további fontos ösztönzője az illegitimitás: a társadalmi *mainstream* profitorientált szerveződéseinak – a klubok, lemezkiadók, belépők és biztonsági őrök jelenlétének – a megkerülése. Noha a *Davoria* már a 2000-es évek eleje óta szervez bulikat, jelenlegi nevét azonban – többszöri újjászerveződés után – csak 2015-től viseli.⁷ Az általuk képviselt zenei irányzat egyfajta experimentális, vágáns zene. A csoport történetét a következőképpen foglalja össze az egyik alapító tag:

2001-ben már Petivel is és másokkal is csináltunk *free tekno* bulikat *Optimal* név alatt. 2012 kezdtünk új, komolyabb csapatot az *X-hole* név alatt. Aztán olyan 2015 körül megváltozott a név *Davoriára*. (*Thalium*)

A *Davoria* zenei tevékenysége csak az utóbbi években kezdett igazán kiteljesedni. A csoport jelenléte a különböző fesztiválokon felerősödött, és saját bulit is mind gyakrabban szerveznek. A csapat célja „a jó energiák terjesztése, a barátság, a közösségteremtés” – ahogy egyik tagjuk fogalmaz. Ezt elősegítendő a *Davoria* egy alkotói műhelyt (hivatalos nevén Audio-Videó Művészeti Kutatólabor, Oktatási- és Közösségi Központ) is üzemeltet, amely a korábbi józsefvárosi műhelyt elhagyva 2021-ben költözött új helyére, a IX. kerületi Angyal utcába. A tagok közti kommunikáció megszervezése alapvetően egy Facebook csoporton belül zajlik.

Sajátos terepet képvisel kutatásaim közt egy debreceni kezdeményezés, a *Láthatatlan Iskola*. Az iskola 2016-ban indult, informális csoportként. Az alapító tagok közül sokan korábban a Rotaract Club Debrecen Főnix tagjai voltak. A kezdeti homályos célok az Auchan Ifjúságért Alapítványhoz beadott pályázat kapcsán kezdtek mind határozottabb formát ölteni. Az iskola a pályázat megnyerését

⁵ Település az észak-kolumbiai Bucaramanga közelében.

⁶ A *Látókő* egy észak-magyarországi kőfejtőből származó andezit sziklatömb, amelyet a közösség egyik tagja, Rhea, formált sztlélévé. Az oltárszerű kőtömb a Kárpát-medence szellemiségét befolyásoló térségi erőket kívánja jelképesen egyesíteni.

⁷ Maga a *davoria* szláv eredetű szó, és tivornyázást jelent. A névválasztás egyfajta visszautalás a *teknivalók* több napon át tartó, féktelen fesztiváljainak hangulatára.

követően 2019-ben alakult alapítvánnyá. Kuratóriumuknak négy tagja van, akik egyben alapító tagok is.

Kutatási terepeim közül talán a *Láthatatlan Iskola* áll működési sajátosságait tekintve a legközelebb az intézményi formához. Az iskola valójában egy mentorprogram, amely átmeneti otthonokban élő, tanulni vágyó gyerekek boldogulását segíti. Az iskola mentorai a gyerekek igényétől függően az óvodás korosztálytól egészen az érettségire való felkészítésig vállalják a tanítást, legyen szó felzárkóztatásról vagy akár tehetséggondozásról. A programban való részvétel mindenki számára önkéntes. Bár az iskola fő tevékenysége a személyes tanítás, működési sajátosságai azonban új barátságok kialakítását is elősegítik. Mivel a *Láthatatlan Iskola* az interaktív tanulás híve, programjukat ezért tudatosan olyan helyen indították el, amely maga is több polgári kezdeményezésnek ad otthont. Ez a helyszín a Debrecenben található Alternatív Közösségek Egyesülete. Az iskola 2021-től Budapesten is jelen van. Székhelyük az Appy Nyugati-téren található irodájában kapott helyt, amely szintén nonprofit szervezetek működését segíti elő.

Az utolsó általam kutatott közösség a *Nyimi Öko Közösség*. A közösséget 2010-ben alapították azzal a céllal, hogy a tagok az általuk megálmodott „ökológiai, szociális és gazdasági programot” megvalósítsák.⁸ A nyimiek terve egy olyan ökológiai alapokon szerveződő kisközösség megteremtése, amely térhasználatában is egy közösen birtokolt földterületen épülne majd ki. Ez a földterület a Nyim határában fekvő „Öko-rét”. A mintegy 26 hektár nagyságú rét a megvásárlás pillanatában rendkívül leromlott állapotú mezőgazdasági terület volt, amely kaszálóként funkcionált. Ezért először a terület „életteliségét” kellett visszahoznia a tagoknak. Erőfeszítéseik beérték, mivel ma már az általuk használt földterület ökomínósítással bír.

További sajátosság, hogy a közösség szigorúan kontrollált beléptetési rendszert működtet. Az új tagok csatlakozása többlépcsős folyamat eredményeként megvalósuló folyamat, amely egy viszonylag hosszú próbaidő teljesítését követően, a tagság egyértelmű hozzájárulása mellett jöhet csak létre. A jelentkezők azonban nincsenek teljesen magukra hagyva a „felvételi eljárás” során: a kiválasztás folyamatát a közösség által kidolgozott mentorprogram

segíti elő. Közösségiség és kommunikáció tehát az a két alapvető tartópillér, amely a nyimiek mindennapi működését biztosítani hivatott:

Nagyon fontos, hogy a közösségi élmény, a közösség szerveződése legyen az elsődleges szempont, és ehhez bizonyos szabályokat, ajánlásokat javasolunk. De leginkább arról van szó, hogy gyakorlattá tenni azt, hogy mit jelent az őszinte kommunikáció. Mit jelent az, hogy tényleg mindenkit megkérdezzünk – fogalmaz Orosz Kati, a Nyimi Öko Közösség egyik alapítója.

*

Az egyes kisközösségek keletkezéstörténetét szemlélve feltűnhet, hogy az a belső hajtóerő, amely az egyéni hang keresését áthatja, milyen elemi formában van jelen a közösségi gondolkodás szintjén. Hogy annak ellenére, hogy a kisközösségek a külső valóság és a belső motivációk rendkívül heterogén repertoárjából indulnak ki, azokat mégis milyen egyedi és konzisztens működési formák mentén képesek egyesíteni. Hogy szembehelyezkedésük a társadalmi *mainstream* elvárásaival általános közösségi mintát követ, akárcsak a kommunikáció terén megmutakozó magas fokú interaktivitásuk. És hogy mindezt áthatja a megosztás igénye, a világ kérdései iránti érzékenység és közösségük fejlesztése iránti elköteleződés. Interjúalanyaim látásmódjában megjelenő sajátosságok világnézeti elmozdulást sejtetnek, amelyek megértéséhez a posztmodern fordulat hozta változások és a kor történeti összefüggéseinek mélyebb megértése szolgálhat lehetséges kiindulópontként.

III. A posztmodern fordulat és általános ismeretelméleti következményei a kultúra területén

A posztmodern nem önkényes módon, minden történelmi előzmény nélkül kijelölt korszak, hanem egyfajta ellenkultúra, amely a modernitás válságjelenségeinek felismeréséből és kritikai bírálatából meríti erejét – fogalmaz Stephen Hicks elemzésében. Noha a modernitás világképének ellentmondásai már az irányzat születésekor jelen vannak, teljes terjedelmükben ténylegesen majd csak a posztmodern megjelenésekor bontakoznak ki (Hicks 2011:6). Mivel a posztmodern fordulat gyakorlatilag a modernitás valamennyi vívmányát élesen bírálja, így a korszakot elemző szerzők is a válság más és más területeit emelik ki írásaikban. Ugyanakkor úgy vélem, az egyes jellemzők gyakran

⁸ Által, hogy a nyimiek működése egy konkrét településhez kötődik, adottságaikban talán ők hasonlítanak leginkább a hagyományos értelemben vett közösségek típusához.

mutatnak átfedést, vagy egyszerűen csak egy átfogóbb dimenzió részhalmazai.⁹

A posztmodern fordulat talán egyik legfontosabb felismerése, hogy a világ nem általános keretbe foglalt magyarázóelvek köré szerveződik, hanem olvasatok sokféleségének ad otthont. Olyan – egymást gyakran kölcsönösen kizáró – olvasatoknak, amelyek megfogalmazódásában a vélekedések, sejtések, várakozások legalább annyira meghatározó szerepet játszanak, mint az adott jelenség empirikus megfigyelése során rögzített jellemzők. A metanarratívák (azaz a logocentrikus világkép) elleni harc tehát a korszak egyik lényegi ismérve. További erőteljes hatóerőként van jelen az a meggyőződés, hogy az objektivitás csak mítosz, a megismerési folyamat valójában a szubjektum interpretációs stratégiáinak rendelődik alá. (Mindez visszahat az átfogó világmagyarázatok megítélésére is, kételyt támasztva azok hitelességét illetően.) Bruno Latour kijelenti, hogy „ha a mágia nem más, mint olyan gyakorlatok összessége, amely bizonyos szavaknak hatalmat adva a „dolgozókra” való ráhatáshoz járul hozzá, akkor a logika, a dedukció és a tudományos elméletek világát is mágikusnak kell tekintenünk”, hisz az egy behatárolt világnézet olyan öntörvényű kijelentéseit tartalmazza, amelyet védelmezői igazságként fogadnak el (Latour 1993:180). A megismerő szubjektumot azonban nemcsak saját korlátai vagy az általa birtokolt tudás relativisztikus jellege nyomasztja, hanem a külső valóság megismerhetőségének bizonytalansága is. A posztmodern fordulat a reprezentáció egyértelműségébe vetett hit megrendülését hozza. Bár a reprezentáció elutasítása általános posztmodern beállítódás, a kritika különösen a

szkeptikus nézeteket valló teoretikusoknál ölt radikális formát.¹⁰

Társadalmi-kulturális változások

A posztmodern fordulat ugyanakkor nem egyszerűen csak a társadalomtudományi tudáselőállítás folyamatának kritikai újraolvasása vagy az antropológiai tudás státuszát érintő általános ismeretelméleti kétely, hanem a posztmodern kor emberének gondolkodásmódjában bekövetkezett radikális változás, amely lebontja a magasművészet és a tudományos gondolkodás szűk elitje által uralt diskurzus határait. A perspektíva-váltás következménye a magasművészet, a technológia és a tudás területének popularizálódása és kiteljesedése a mindennapi valóság gyakorlatai által.

Magasművészet

A magasművészet területén tapasztalható perspektíva-váltás, a populáris kultúra felé fordulás hajtómotorja a művészet társadalmi szerepének kritikai újragondolása. Habermas a modernizmus egyik legsúlyosabb problémájának a mindennapi élettől eltávolodást tekinti. Meglátása, hogy a modern művészet története az egyre nagyobb autonómia felé törekvés története. A folyamat kezdetei egészen a reneszánszig vezethetők vissza, amelyet a képzőművészetek 18. századi intézményesülésének, majd pedig az esztétikai koncepciók 19. századi beteljesülésének korszaka követ. A növekvő autonómia következtében a művészi látásmód végül elszakad a mindennapi élet valóságától, és esztétikai programmá válik. Az önmaga decentralizált szubjektivitásával szembesülő alkotó ennek a torz, a lét öncélú szépségét hirdető szemléletmódnak a tapasztalatából mérítve fogalmazza meg élményeit, a világ működésével kapcsolatos meglátásait. A szürrealizmus ugyan

⁹ A posztmodern alapvető tételeinek meghatározása korántsem egyszerű feladat. Az egyes szerzők olvasatában gyakran ezért is mutatkoznak alapvető eltérések. Lawrence Kuznar összesen hét pontban foglalja össze a posztmodern alapelveit: a nyelv és a szöveg, mint a létezés alapelvei; az irodalmi elemzés átfogó alkalmazása az élet valamennyi területére; a valóság és a reprezentáció megkérdőjelezése; a metanarratívák kritikája; a módszertan megkérdőjelezése; a hatalmi relációk tematizálása, valamint a Nyugat intézményrendszerének általános kritikája (Kuznar 2008:78). Pauline Rosenau az átfogó világmagyarázatok megkérdőjelezésében, az „jelen” elutasításában, a természettudományok és a művészetek közötti határvonal megkérdőjelezésében, az akadémiai diskurzus elvetésében (és ezzel párhuzamosan az alternatív jelentések feltárása iránti elköteleződésben), a kontextualitás kiemelésében, illetve a társadalomtudományok határainak újrendezésében látja a posztmodern kritika lényegét (Rosenau 1992:5–9).

¹⁰ Pauline Rosenau szerint a korszak teoretikusai alapvetően két táborra oszthatók. A *szkeptikus posztmodern* követőire, akik elutasítják az „egységes szubjektum mint konkrét referenciapont” képzetét, és meglátásuk, hogy a szubjektum nem más, mint „nyelvi konvenció”, illetve az *affirmatív posztmodern* nézeteit vallók csoportjára, akiknek az álláspontja kevésbé radikális. Többen közülük üdvözik a „szubjektum visszatérést”, ám azt nem a modernitás szubjektum-fogalmának „újrahasznosításaként”, hanem a humanista tradíció „újrapozicionálásaként” képzelik el (Rosenau 1992:42–85).

kísérletet tesz a két szféra megbékítésére, programja azonban megbukik (Habermas 1981:9–11).

Habermashoz hasonlóan Huyssen is az elidegenedés folyamatában látja a magas- és tömegkultúra közti hasadás legfőbb okát. A szerző meggyőződése, hogy a modernizmus – története egy bizonyos pontján – meghasonlott, a kulturális ipar részévé vált, sőt intézményi formát öltött annak ellenére, hogy korábban pont ő volt az intézményesülés leghevesebb bírálója. A folyamat eredményeként a koncerttermek, galériák, múzeumok zárt világába szoruló művészet szerepe a magaskultúra védelmére redukálódik, küldetése pedig kimerül a társadalmi *mainstream* gondolatiságát képviselő alkotások piaci forgalmazásában (Huyssen 1984:21–22).

A posztmodernizmus ezzel szemben ténylegesen fellép a magaskultúra hegemoniája ellen, és társadalmi változást sürget. Az általa képviselt kritikai szemlélet – már-már társadalmi ellenállás formáját öltő művészi attitűd – végül a populáris és a magaskultúra közti távolság csökkenését eredményezi. A változások sajátos megnyilvánulási formája az *esztétizáció*, azaz az esztétikai élmény kiszélesítésének, a mindennapok tapasztalatával szervesítésének folyamata. Az elsősorban a vizualitás, a képesség, az ízlés szintjén megmutatkozó fordulatnak Mike Featherstone szerint három fő dimenziója különíthető el. Beszélhetünk először is a különféle művészeti szubkultúrák – úgymint a dadaizmus, a szürrealizmus vagy az avantgarde – esztétikai törekvéseiről. De ide sorolhatók a *body art* és a *performansz* alkotói módszerének az 1960-as években megjelenő *dematerializációs* kísérletei is, amelyek az anyagi kötöttségektől megszabadulás jegyében az emberi testet emelték a műalkotás hordozóanyagává (Lippard 1968:31). További fontos perspektíva „az élet műalkotássá formálásának” projektje, amely legszemléletesebb módon G. E. Moore filozófiai nézeteiben, a Bloomsbury-körnek a viktoriánus kori burzsoázia örökségét elutasító magatartásában (Lee 1999:63), illetve a *dandizmus* felszínén, az életstílus külsőségeinek felsőbbrendűségét hirdető nézeteiben érhető tetten. A mindennapok *esztétizációjának* dimenziói közt végül ott találjuk a „jelek és képek fokozott áramlásának” folyamatát is. A fogyasztói kultúra ezért nem pusztán Marx árufétisizmusának a kifejeződése, a fogyasztás kizárólag materiális alapelvek mentén megvalósuló gyakorlata, hanem a posztmodern kultúra olyan jellemzője, amelynek mindennapi történéseiben a tömegmédiá manipulációs folyamatai is meghatározó erővel vannak jelen, a hétköznapi realizmusát

gyakran vágyképekkel helyettesítve (Featherstone 2007:65–71).¹¹

Technológia

A technológia területén végbemenő változások legérzékletesebb formában talán az internethasználat kapcsán mutatkoznak meg. Az információs technológiákat övező retorika az 1990-es évek elején még a való világ és az internet anyagtalanság birodalma közti különállást hangsúlyozza, amely a kibertér már-már vallásos teológiáját eredményezi (Graham 2005:17). Az internetet körülengő optimizmus az ezredfordulót követően azonban megváltozik: a kibertér utópisztikus szemlélete helyett az internet emberközeli, a gyakorlati hasznosíthatóság szintjén megmutatkozó oldala kerül előtérbe. Online lenni többé már nem misztikus határátlépés, hanem a mindennapok realitása, a kibertér és a testi valóság sajátos egybeolvadása által konstruált tapasztalat (Hine 2015:19–55).

A technológia felértékelődése ugyanakkor számos olyan episztemológiai következménnyel bír, amelyek alapjaiban forgatják fel az egyén mindennapi életét és személyközi kapcsolatait. Unsworth meggyőződése, hogy a technológia – számos pozitív hatása ellenére – gyakorlatilag újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket, és fokozza az elidegenedés érzését. Az Unix operációs rendszer kialakulásának történetét és elméleti-működési alapjait vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a rendszer strukturális felépítése a kapitalizmus működési logikájának a leképeződése, amelynek alapjai egészen a francia forradalomig vezethetők vissza (Unsworth 1995:4–7).

Tudás

A modernitást ért kritika egyik lehangsúlyosabb eleme a tudáselőállítás folyamatának és a tudományos módszertan alkalmazhatóságának bírálata. Mivel „igazság” és „elmélet” a modernitás egymással szorosan összefonódó szegmensei (az elmélet

¹¹ Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a posztmodern nem a modernitás tagadása, hanem annak kreatív újraforgalmazása. Olyan irányzat, amely kisajátítja a modernizmus eszközeit, és új konstellációba helyezi azokat. Ami igazán meghaladottá válik, és kritika tárgyát képezi, az a haladás és a modernizáció teleologikus szemlélete (Huyssen 1984:49–50).

az igazság által megalapozott, míg az igazság teoretikai karakterrel bír), ezért a posztmodern a tudáselőállítás mindkét aspektusával szemben gyanakvó (Rosenau 1992:77). Az „igazság” – állítják a posztmodern kritika legradikálisabb képviselői – nyelvi természetű. A külső valóságból származó tapasztalatainkat egy zárt, önmagába forduló rendszer, a nyelv segítségével dolgozzuk fel és rendezzük értelmes struktúrába. Mivel azonban a nyelv mesterséges jelrendszer, amely saját belső logikája mentén működik, ezért nem mondhat nekünk semmit sem a külső valóság természetéről. A nyelv tehát nem egyszerűen csak „helyettesíti” a valóságot, hanem létrehozza azt (Murphy 1988:179). A nyelvi relativizmus extrém formáját elvetők ugyanakkor megengedőbbek a valóság természetét illetően. Bár elismerik, hogy a tudomány képviselői a nyelv szimbolikus folyamatainak alávetett intézményrendszer tagjai, hangsúlyozzák ugyanakkor, hogy a tudósok egyben *társas lények* is, akik saját tudományos közösségük elvárásai szerint járnak el, amikor elméleteiket megfogalmazzák. Az afirmatívok tehát nem gondolják, hogy a valóság teljes egészében a nyelv önkényének kiszolgáltatott terület lenne. A tudósok által megfogalmazott elméletek helytállóságának kritériuma ugyanis nemcsak a tudományos „adatok” objektivitásának, de legalább annyira saját közösségük belső elvárásainak függvénye is (Smith 1988:104–107).

A modern tudományokat ért bírálat a társadalmi tudás státuszának megváltozását eredményezi. A folyamat az informális tudás többretegű, heterogén formáinak felértékelődését, ezzel egyidőben pedig az intézményesített tudás tekintélyébe vetett hit megrendülését hozza. A kiábrándultság egyik lehetséges magyarázatát Lyotard a tudás „töredezettségében” látja. A szerző szerint a különböző tudományterületek állításai közt egyre növekvő szakadék tapasztalható, ami elbizonytalanodást eredményez. Ennek következtében a tudomány kezdi elveszíteni azon képességét, hogy az egyéni életvilágok számára érvényes alapelveket tudjon megfogalmazni (Lyotard 1984:6–9).

A tekintélyvesztés, a megrendült bizalom közvetlen következménye a tudás popularizálódása, amelynek hatására az intézményesített tudás veszít súlyából, az érdeklődés pedig az informális ismeretszerzés alternatív lehetőségeire, az interneten fellelhető források, információk, a személyes interakciók, valamint a mikroközösségek kínálta megoldási módokra helyeződik át. A popularizálódás mellett ugyanakkor a tudás mind erőteljesebb

szubjektivizálódása is megfigyelhető, amelyben a második világháború után kibontakozó ellenkultúrák meghatározó szerepet játszanak. A radikális környezetvédelem episztemológiájának központi alapelve például, hogy az ember megtanulhat „figyelni a tájra”, és megfejtethi annak „szent hangját”. Bron Taylor szerint a természettel folytatott belső párbeszéd a radikális környezetvédelmen belül a világról szerzett tudás forrásává válik, amely közös ismeretelméleti mederben egyesíti a különféle irányzatok tagjait az átélt élmények hasonlósága által (Taylor 2001:183–184).

A kulturális antropológián belül a tudás területét érintő vita általános ismeretelméleti kritikaként tűnik fel, és az antropológiai tudás eredetét, státuszát vizsgáló problematikában összegződik. Kérdésként fogalmazódik meg, hogy mi az antropológiai tudás tárgya, mi az antropológiai tudás objektivitása? Az ismeretelméleti elbizonytalanodás a tudományág képviselőit a kulturális antropológia történetének újraolvasására sarkallja. A folyamat azonban nem minden ellentmondástól mentes. A kritikai fordulat alapműveként számon tartott *Writing Culture* kötet Abu-Lughod szerint ugyanis a teoretikusok két meghatározó csoportját is kizárja a diskurzusból: a feministákat és a *halfie*-kat. A szerző meglátása, hogy mivel a kultúra fogalma az antropológiai diskurzuson belül alapvető szerepet játszik a hierarchiák megerősítésében, ezért olyan stratégiák megfogalmazása a cél, amelyek a kultúra „ellen” irányulnak (Abu-Lughod 1991:466–472).

*

Az elmúlt évtizedek változásainak sokrétűsége a posztmodern fordulat – és a nyomában kibontakozó posztmodern kor – összetettségére irányítják a figyelmet. A posztmodern úgy tűnik, nem egyszerűen csak a művészetek és a társadalomtudományi gondolkodás területére korlátozódó eszmeáramlat, hanem történelmi események olyan sokrétű rendszere, amely az élet valamennyi területére lehatol, átírva a mindennapi valóság összefüggéseit. A változások sok esetben szinte minden történelmi előzmény nélkül lépnek színre, és válnak a kor meghatározó jellemzőivé. A törésvonalat olyan események sorozata jelzi, mint az internet megjelenése, a művészi szemléletmódban bekövetkezett elmozdulás, a transznacionalizmus térhódítása, az egyre fokozódó ökológiai válság kiváltotta kiútkeresés, a nemzetközi turizmus területén tapasztalható robbanás, az egyéni életutak szerkezeti átalakulása, a háborúk és a világjárványok új arca, de ide sorolható akár a transzhumanizmus, a *crowdfunding*, a *camp* vagy a

kreatív városok megjelenése is.

A posztmodern kor tehát nem egy korábbi történelmi korszak transzformációja, ahogyan azt Lévi-Strauss strukturalizmus-elmélete alapján várhatnánk,¹² sem pedig paradigmaváltás, ahogy arra Thomas Kuhn koncepciója alapján következtethetnénk,¹³ hanem globális méretű, a magas- és a populáris kultúra, valamint a technológiai változások kölcsönös egymásrahatásából kibomló *ismeretelméleti törés*, amely a mindennapi élet gyakorlataival szervesülve a gondolkodás radikális átalakulását hozza. Bár a változások sok esetben a globalizáció kísérőjelenségeinek tűnnek, maga a globalizáció valójában csak hordozóanyag: a posztmodern szellemiség térbeli kibontakozását elősegítő külsődleges tényező.

A két korszak közt húzódó törésvonal noha egymást kölcsönösen kizáró világképeket sejtet, meglátásom, hogy ez az ellentmondás pusztán látzólagos. A posztmodern kor és a modernitás közti viszonyrendszer korántsem antagonisztikus, hanem organikus erővel bíró viszony, amelyen belül az „ellentmondás” kulcsszónak bizonyul. Egymást kölcsönösen kizáró világlátások együttélése, kölcsönös párbeszéde ugyanis csak abban az esetben jelenthet

problémát, ha magát az ellentmondást mint problémát fogjuk fel – véli Stephen Hicks a hegeli dialektikát elemézve (Hicks 2011:48). A modernitásból a posztmodernbe történő átmenetet ezért helyesebb egyfajta dialektikus folyamatként elképzelnünk. Olyan perspektívaváltásként, amelynek során a posztmodern fordulat az ellentmondásokat magába olvasztva hozza létre a saját valóságát. Az így megszülető új világkép ugyanakkor nem egyszerű elmozdulás, hanem új minőség létrejöttét szavatoló fordulat, ahonnan egy korábbi állapothoz visszatérés többé már aligha lehetséges.

*

A posztmodern fordulatot kísérő történelmi események – kiegészülve a tudás, valamint a társadalmi-kulturális dimenzió alapelveit érintő változások összességével – tehát együttesen határozzák meg a posztmodern kor fogalmiságát. Mindez radikálisan újrafogalmazza értékrend és közösségiség hagyományos jelentéstartalmát is. A következő fejezetekben e két dimenzió rendjében bekövetkezett változások áttekintésére törekszem. A posztmodern kor logikája mentén kibomló sajátosságokat önszerveződő kisközösségek keretei közt vizsgálom.

Felhasznált irodalom

- ¹² A posztmodern megjelenésének körülményei erősen kontrasztálnak a strukturalizmus történelemszemléletével. Lévi-Strauss elméletének hiányosságait több szerző is kiemeli. Ortner meglátása például, hogy a strukturalizmus által kidolgozott paradigma a kultúra működésének olyan általános „nyelvtana”, amely bináris oppozíciók kapcsolatán keresztül próbálja megragadni a társadalmi jelenségek belső logikáját, a mítoszok, rokonsági rendszerek keletkezési mechanizmusát. Az elmélet ugyanakkor tagadja az egyéni cselekedeteknek, illetve történelmi folyamatoknak a kultúrára gyakorolt hatását (Ortner 1984:135-138). Douglas szintén bírálja a strukturalista álláspontot. Meglátása, hogy a strukturális elemzések redukcionizmushoz vezetnek. Egy vélt szerkezet azonosításán túl gyakorlatilag semmit sem mondanak maguknak a vizsgált kulturális jelenségeknek a működéséről (Douglas 1999:131-146).
- ¹³ Kuhn bár elveti az egységes tudomány szemléletét, és bár a tudományágak absztrakt területén végbement változásokat valamely tudományos igazság újradefiniálására tett kísérletként értelmezi, írásában ugyanakkor – a modernitás világképét követve – a tudományos igazság univerzális érvényű létjogosultsága mellett érvel (Kuhn 1984:128-153). Mindez teljesen szemben áll a posztmodern tudományfelfogással. Szinte valamennyi posztmodern teoretikus elutasítja a tudományos elméletek létjogosultságát, és azt a hatalom játékának, egy szűk társadalmi elit legitimációs kísérletének tekinti (Rosenau 1992:81).
- Abu-Lughod, Lila (1991) Writing Against Culture. In Richard Fox (ed.) *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe, NM. School of American Research Press, 137–62.
- Becskeházi Attila (1991) Valóságfelépítés az élet-történetekben. *Valóság*, 7: 65-73.
- Braun, V. – Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77–101.
- Dhareshwar, Vivek (1989) *Toward a Narrative Epistemology of the Postcolonial Predicament*. [Online]. Hozzáférés: <https://culturalstudies.ucsc.edu/inscriptions/volume-5/vivek-dhareshwar/> [2019. május]
- Desmond, Matthew (2014) Relational Ethnography. *Theor Soc*, 43: 547–579.
- Douglas, Mary (1999) The Meaning of Myth. In Douglas Mary *Implicit Meanings: Selected Essays in Anthropology*. London and New York, Taylor & Francis Routledge. 131–146.

- Ely, Margot – Vinz, Ruth – Downing, Maryann – Anzul, Margaret (1997) *On writing qualitative research: Living by words*. London, The Falmer Press.
- Fabian, Johannes (2006) The Other Revisited. Critical Afterthoughts. *Anthropological Theory*, 6(2): 139–152.
- Featherstone, Mike (2007) *Consumer Culture and Postmodernism*. London, SAGE Publications.
- Gadamer, H. G. (1984) *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat.
- Graham, Stephen (2005) Beyond the ‘dazzling light’: from dreams of transcendence to the ‘remediation’ of urban life: a research manifesto. *New Media & Society*, 6(1): 16–25.
- Gyökér Róbert (2020) “We fit into this landscape...”. Values and Value Systems in the Postmodern Age. *Social Science Review, Special Issue in English*, 8: 118–137.
- Habermas, Jürgen (1981) Modernity versus Postmodernity. *New German Critique. Special Issue on Modernism*, 22: 3–14.
- Heidegger, Martin (2004) *Lét és idő*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hicks, Stephen R. C. (2011) *Explaining Postmodernism. Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. Illinois, Ockham’s Razor Publishing.
- Hine, Christine (2015) *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London, Bloomsbury Academic.
- Holloway, Immy – Todres, Les (2003) The Status of Method: Flexibility, Consistency and Coherence. *Qualitative Research*, 3(3):345–357.
- Huyssen, Andreas (1984) Mapping the Postmodern. *New German Critique*, 33: 5–52.
- Igloo of Stone. Maria Merz. [Online]. Hozzáférés: <https://krollermuller.nl/en/mario-merz-igloo-of-stone>
- Katz, Jack (2015) A Theory of Qualitative Methodology: The Social System of Analytic Fieldwork. *Méthod(e)s: African Review of Social Sciences Methodology*, 1(1-2): 131–146.
- Kuhn, Thomas (1984) *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Gondolat. 128–153.
- Kuznar, Lawrence A. (2008) *Reclaiming a Scientific Anthropology*. Lanham, MD: Altamira.
- Latour, Bruno (1993) *The Pasteurization of France*. Cambridge, Harvard University Press.
- Lee, Hermione (1999) *Virginia Woolf*. London, Vintage Books.
- Lippard, Lucy R. – Chandler, John (1968) The dematerialization of art. *Art International*, 12(2): 31–36.
- Lyotard, Jean-Francois (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester, Manchester University Press.
- Mantzavinos, Chrysostomos (2009) What Kind of Problem is the Hermeneutic Circle? in C. Mantzavinos (ed.) *Philosophy of the Social Sciences. Philosophical Theory and Scientific Practice*. Cambridge, Cambridge University Press. 299–311.
- Murphy, J. W. (1988) Computerization, Postmodern Epistemology, and Reading in the Postmodern Era. *Educational Theory*, 38(2): 175–182.
- Nádori, Judit (2022) *Neosámánság: Újraéledő szellemiség*. Nádori Judit [magánkiadás].
- Oblath Márton (2007) A fókuszcsoporth. In Kovács Éva (szerk.) *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest, Néprajzi Múzeum. 278–296.
- Ortner, Sherry B. (1984) Theory in Anthropology since the Sixties. *Comparative Studies in Society and History*, 26(1): 126–166.
- Rosenau, Pauline (1992) *Postmodernism and the Social Sciences. Insights, Inroads, and Intrusions*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Smith, Barbara Herrnstein (1988) *Contingencies of Value. Alternative perspectives for Critical Theory*. Cambridge, Harvard University Press.
- Taylor, Bron (2001) Earth and Nature-Based Spirituality (Part I): From Deep Ecology to Radical Environmentalism. *Religion*, 31: 175–193.
- Unsworth, John (1995) *Living Inside the (Operating) System: Communities in Virtual Reality* [Online]. Hozzáférés: www.pmc.iath.virginia.edu/Virtual.Community.html [2011. március]
- Waldenfels, Bernhard (2004) Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai. In Biczó Gábor (szerk.) *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, Csokonai Kiadó. 91–116.
- Znaniński, Florian – Thomas, W. I. 1958 *The Polish Peasant in Europe and America Volumes I and II*. New York, Dover Publications [1918–1920].